

Tadeusz Gogolewski

Nowsze badania nad metodologią J.S. Dreya

Studia Theologica Varsaviensia 14/1, 211-218

1976

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

NOWSZE BADANIA NAD METODOLOGIĄ J. S. DREYA

Przed pięćdziesięciu laty dokonał J. R. Geiselmanna „odkrycia” zapomnianego przez wiele lat teologa z pierwszej połowy XIX w., J. S. Drey (1777—1853). Jednocześnie sprostował utrzymującą się od dawna błędną opinię co do początków tzw. katolickiej szkoły tybińskiej wykazując, że jej właściwym założycielem był Drey, a nie jego uczeń, J. A. Möhler¹. Swoje źródłowe badania nad specyfiką teologii tej szkoły zakończył Geiselmann w r. 1964². Od tego czasu nie ustaje zainteresowanie osobą i naukowym dziedzictwem tybińskiego teologa, który zapoczątkował tak wielki i trwały przełom w dziejach katolickiej myśli teologicznej, że nie zawahano się nazwać go prekursorem Soboru Watykańskiego II, a ponadto twórcą apologetyki naukowej³. Z tych racji warto dokonać przeglądu pozycji bibliograficznych na jego temat, jakie się ukazały w ostatnim dziesięcioleciu. Obejmują one nie tylko opracowania poszczególnych zagadnień, jakimi się zajmował Drey, ale także próby bardziej całościowych ujęć oraz wznowienia samych jego dzieł.

W obszernym studium (z 1963 r.) poddał J. Rief analizie rolę idei królestwa Bożego w teologii Drey. Ideę tę rozumiał Drey nie w sensie biblijnym, lecz jako przedwieczny plan Boga zjednoczenia ze Sobą wszystkich rzeczy stworzonych, zrealizowany w Kościele Chrystusa. Ze-

¹ J. R. Geiselmann, *Die Katholische Tübinger Schule und ihre Glaubenswissenschaft*, Festbeilage des Deutschen Volksblattes zum 450 jährigen Bestehen der Universität Tübingen, Stuttgart, 23. Juli 1927, Nr 166; *Die Glaubenswissenschaft der Katholischen Tübinger Schule in ihrer Grundlegung durch J. S. Drey*, ThQ 111 (1930) s. 39—117; *J. A. Möhler und die Entwicklung seines Kirchenbegriffes*, tamże 112 (1931) s. 1—91.

² J. R. Geiselmann, *Die Katholische Tübinger Schule. Ihre theologische Eigenart*, Freiburg—Basel—Wien 1964.

³ Por. E. Gössmann, *Fundamentaltheologie und Apologetik*. W: E. Neuhäusler — E. Gössmann (red.), *Was ist Theologie?*, München 1966 s. 33 nn.; J.-B. Metz, *Apologetik*, SM t. 1 kol. 266; G. Ebeling, *Erwägungen zu einer evangelischen Fundamentaltheologie*, ZThK 67 (1970) s. 488, 495; T. Gogolewski, *Świadomość religijna a objawienie według J. S. Drey, założyciela katolickiej szkoły tybińskiej*, STV 8 (1970) nr 2 s. 33—59; *Jezus Chrystus i Jego Kościół według J. S. Drey*, tamże 9 (1971) nr 1 s. 359—366.

wewnętrzna struktura tego Kościoła jest konieczna dla człowieka wierzącego ze względu na społeczne prawo koegzystencji. Ponieważ jednak forma tej koegzystencji zależy od samego człowieka, Kościół stanowi jednocześnie ontologiczną podstawę wolności osoby ludzkiej. Przez takie połączenie konieczności z wolnością wpłynął Drey pośrednio na rozwój chrześcijańskiej nauki społecznej, a bezpośrednio na teologicznomoralną myśl swego ucznia, J. B. Hirschera⁴.

W 1966 r. przedrukowano metodą fotokopii jedną z pierwszych (z 1819 r.) drukowanych prac Dreya pt. *Kurze Einleitung in das Studium der Theologie*⁵. Autor wzoruje się w nim na podobnym dziełku F. D. E. Schleiermachera pt. *Kurze Darstellung des theologischen Studiums zum Berufe einleitender Vorlesungen*, Berlin 1811 (Darmstadt 1961), ale zarazem podejmuje z nim polemikę. Z okazji tego wydania F. Schupp SJ z Innsbrucka wskazał na aktualność metodologicznych dociekań Dreya nad podstawami wiary i teologii. Za szczególnie cenne uznał krytyczne podejście Dreya zarówno do protestanckiej, wyłącznie racjonalistycznej interpretacji wiary bez odwoływania się do historii, jak i wobec biernego przejmowania dziedzicznej doktryny w teologii prawosławnej. Sprawdzanie wypowiedzi wiary, stanowiące przedmiot wprowadzenia do teologii, a ściślej mówiąc, przedmiot apologetyki, musi połączyć empiryczno-historyczne badania nad chrześcijaństwem z rozumową spekulacją. Jednocześnie recenzent podkreślił, że Dreyowi chodzi o refleksję nie tylko nad teologicznym, ale również antropologicznym sensem wiary. Dlatego podstawowa dla chrześcijańskiej wiary idea, jaką — według Dreya — jest idea królestwa Bożego, powinna być zarazem ukazana w swej relacji do człowieka. W takim rozumieniu zadań teologii widzi Schupp uderzające podobieństwo do postulatu K. Rahnera, aby we wstępnym studium teologicznym dokonać naukowej, metodycznej refleksji nad nieuświadomionym, ale przeżywanym przez wierzącego uzasadnieniem wiary (por. *Schriften* t. 6 s. 152)⁶.

Wznowione dzieło Dreya musiało znaleźć duży oddźwięk, skoro sam Schupp postarał się wkrótce o jego ponowny przedruk, również metodą fotokopii, ale tym razem z osobnym wstępem zatytułowa-

⁴ J. Rief, *Reich Gottes und Gesellschaft nach J. S. Drey und J. B. Hirscher* (Abhandlungen zur Moraltheologie 7), Paderborn 1965.

⁵ J. S. Drey, *Kurze Einleitung in das Studium der Theologie mit Rücksicht auf den wissenschaftlichen Standpunkt und das katholische System*, Tübingen 1819. Unveränderter Nachdruck, Frankfurt 1966, Minerva.

⁶ F. Schupp (rec.), *J. S. Drey, Kurze Einleitung in das Studium der Theologie mit Rücksicht auf den wissenschaftlichen Standpunkt und das katholische System*, Tübingen 1819. Unveränderter Nachdruck, Frankfurt 1966, Minerva, ZKTh 90 (1968) s. 222—228.

nym *Das Problem der Theologie als Wissenschaft*⁷. Przypomniął w nim wpływ, jaki na pojęcie nauki według Dreya wywarła niemiecka filozofia idealistyczna, a zwłaszcza dzieło F. W. J. Schellinga pt. *Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums*, Stuttgart-Tübingen 1803. Przez naukę rozumie Drey formalną konstrukcję czyli system, w którym całość materiału wyprowadzona jest z jednej, podstawowej idei. Wbrew czystemu historycyzmowi Schleiermachersa od teologii jako nauki domaga się, aby systematycznie przedstawiała całość historycznego objawienia w oparciu o wspomnianą biblijną ideę królestwa Bożego względnie spekulatywną ideę opatrności Bożej. Zadaniem więc teologii jest naukowa konstrukcja historii jako realizacji królestwa Bożego zapoczątkowanego w dziele stworzenia. Sam bowiem materiał empiryczno-historyczny, czyli co, nie stanowi jeszcze nauki, która zależy od formy wiedzy, tj. jak i dlaczego. Drey nie przeciwstawia jednak objawienia rozumowi, tylko dostrzega w objawieniu funkcję pośredniczącą w osiągnięciu przez ludzki rozum pełni własnej świadomości. Uznaje więc autonomię wiary i rozumu. Tym samym zaś upada wysuwany niekiedy (np. przez Geiselmanna) zarzut, jakoby w swej refleksji teologicznej był semiracjonalistą⁸.

Zdaniem Schuppa, zachodzi duże podobieństwo między takim ujęciem teologii jako nauki a przyjmowanym dzisiaj w nauce „schematem dualistycznym”, znajdującym zastosowanie także w teologii. Mówi się mianowicie (O. Muck, I. M. Bocheński) o potocznym obserwacyjnym języku oraz teoretycznym, wyjaśniającym języku teologii. Istnieje tylko ta różnica, że Drey rozumiał historię jako realizację idei, podczas gdy współcześnie przypisuje się językowi teoretycznemu jedynie analogiczne przedstawianie rzeczywistości. Niemniej pozostaje zasługą Dreya oraz zapoczątkowanej przez niego szkoły wyraźne ukazanie zależności samego pojęcia teologii od koncepcji historii⁹.

Odnosnie do apologetyki przypomina Schupp, że w jej pojmowaniu zaszła u Dreya wyraźna ewolucja. W *Kurze Einleitung* autor przypisał jej zadanie odnalezienia w treści chrześcijaństwa owej zasadniczej idei, z której dałoby się wyprowadzić całą naukową konstrukcję teologii. Natomiast w swoim podstawowym dziele pt. *Die Apologetik* wyłączył z zadań apologetyki zajmowanie się chrześcijańskim systemem doktrynalnym, który jest właściwą dziedziną dogmatyki. Apologetyka ze swej strony powinna jedynie określić istotną cechę całego zjawiska chrześcijaństwa, tj. jego pozytywno-historyczny charakter, stając się w ten

⁷ J. S. Drey, *Kurze Einleitung in das Studium der Theologie mit Rücksicht auf den wissenschaftlichen Standpunkt und das katholische System*. Hrsg. u. einl. v. F. Schupp, Darmstadt 1971, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

⁸ Tamże, s. VII*—XII*.

⁹ Tamże, s. XIII* nn.

sposób przede wszystkim teorią religii i objawienia¹⁰. Jak widać, dopiero ta druga wersja, stanowiąca owoc własnych przemyśleń Dreya, pozwala mówić o apologetyce jako formalnie niezależnej od teologii, samodzielnej dyscyplinie naukowej.

Również *Die Apologetik* doczekała się przedruku metodą fotokopii (w tym samym wydawnictwie, którego zasługą jest drugie wydanie *Kurze Einleitung*)¹¹. Wydanie to oparte zostało na pierwszym wydaniu wszystkich trzech tomów dzieła (1838; 1843; 1847). Wiadomo jednak, że Drey za swego życia zdążył ponownie wydrukować dwa pierwsze tomy, które poprawił, a drugi z nich ponadto rozszerzył (t. 1, ²1844; t. 2, ²1847). Wydawcy nie wyjaśnili, dlaczego nie wykorzystali tego drugiego wydania. Być może, chodziło po prostu o udostępnienie rzadko dziś spotykanego pierwszego wydania. Niemniej czytelnik pozbawiony został zarówno ostatecznej redakcji dzieła, jak i dwóch przedmów do drugiego wydania, zawierających cenne informacje o wprowadzonych przez autora poprawkach i uzupełnieniach¹². Na kartach tytułowych poszczególnych tomów zachowano miejsce i rok wydania oryginału, ale pominięto ówczesnego wydawcę (Druck und Verlag Florian Kupferberg) podając nazwę aktualnego wydawnictwa i rok przedruku. O tym jednak, że posługiwano się także wydaniem drugim, świadczy zamieszczona w drugim tomie *errata* niektórych błędów poprawionych według późniejszego wydania (zresztą taka *errata* przydałaby się jeszcze bardziej w tomie pierwszym)¹³.

F. Schupp wydał jeszcze trzy mniejsze prace Dreya pod wspólnym tytułem *Revision von Kirche und Theologie*¹⁴. Na zbiór składa się pierwsza drukowana rozprawa Dreya pt. *Revision des gegenwärtigen Zustandes der Theologie* z 1812 r., w której autor poddał krytyce teologię oświecenia. Następnie zamieszczony został artykuł *Über das Verhältnis des Mystizismus zum Katholizismus, mit Nutzenwendungen für*

¹⁰ Tamże, s. VIII*.

¹¹ J. S. Drey, *Die Apologetik als wissenschaftliche Nachweisung der Göttlichkeit des Christentums in seiner Erscheinung*, Mainz 1838—1847, 3 t. Unveränderter Nachdruck, Frankfurt 1967, Minerva.

¹² Przedmowa do drugiego wydania pierwszego tomu nosi datę 5 VI 1844, czyli była pisana przed ukazaniem się ostatniego tomu dzieła. Natomiast przedmowę do drugiego wydania drugiego tomu datował Drey w listopadzie 1847 r., tj. po opublikowaniu tomu trzeciego, który zapatrył w przedmowę 20 III 1847 r.

¹³ Tom drugi zawiera ponadto listę innych dzieł z tego okresu, opublikowanych przez to samo wydawnictwo, m. in. autorów ze szkoły tybińskiej, takich jak F. X. Dieringer, P. A. Gratz, J. E. Kuhn, J. A. Möhler i F. A. Staudenmaier.

¹⁴ J. S. Drey, *Revision von Kirche und Theologie*. Drei Aufsätze. Hrsg. u. einl. v. F. Schupp, Darmstadt 1971, Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Ze względu na tematykę zamieszczonych artykułów w tytule powinna się znaleźć na pierwszym miejscu „teologia”, a nie „Kościół”.

unsere Zeit z 1824 r., stanowiący swoistą apologię mistyki. Jako trzecią pozycję podano historyczne rozważania *Über die Anwendung weltlicher Regierungsweisen auf die Regierung der Kirche* z 1831 r. We wstępie Schupp zwraca uwagę na analogię między przełomem dokonany przez szkołę tybińską a współczesną sytuacją w teologii, ponieważ w obu przypadkach chodzi o refleksję nad podstawami wiary i konieczność integrowania wielu współczynników myślenia teologicznego. Nie znaczy to, aby można było ówczesne, historycznie uwarunkowane rozwiązania mechanicznie przejmować i stosować do dzisiejszej problematyki, ale znajomość owych doświadczeń posiada duże znaczenie dla oceny podejmowanych aktualnie prób w tym zakresie. Przy tym, zdaniem autora, skuteczność tego rodzaju prób zależy od nasilenia tendencji integracyjnych w samym myśleniu teologicznym¹⁵.

Autor wstępu sprowadza dokonaną przez Dreya rewizję teologii i Kościoła do trzech fundamentalnych zagadnień: religia, objawienie, Kościół. Religię pojmuje Drey na wskroś nowocześnie jako zakorzoną w najgłębszej świadomości człowieka. Daleki jest jednak od jakiegokolwiek formy irracjonalizmu. Przyjmuje tylko, że refleksja teologiczna musi być oparta na pierwotnej bezpośredniości doznań. Natomiast do swego samookreślenia świadomość religijna wymaga objawienia historycznego. Z jednej więc strony objawienie nie jest zwykłą projekcją świadomości człowieka (psychologizm), z drugiej zaś nie jest czymś tylko zewnętrznym (pozytywizm). Konsekwentnie patrzy Drey na Kościół nie wyłącznie w świetle jego prawnego założenia, lecz przede wszystkim z punktu widzenia spełnianej przez niego koniecznej funkcji przekazywania objawienia historycznego. Przy tym Dreya interesują nie tyle definicje i symbole Kościoła, ile sam Kościół jako żywe zjawisko, którego przejawami zewnętrznymi są Pismo św. i Tradycja. Również teologia jest jak najściślej związana z Kościołem, który stanowi dla niej metodologiczny punkt wyjścia, a zarazem cel. Teologia bowiem służy Kościołowi jako całości. Chociaż nie jest bezwzględnie potrzebna wszystkim ludziom, to jednak dzięki niej dochodzi do refleksyjnej świadomości aktualna wiara całego Kościoła. Na równi więc ze współczesną teologią wyznaje Drey, że teoria jest funkcją praktyki. Stąd między rewizją teologii a rewizją Kościoła musi zachodzić wzajemna zależność, dzięki której zarówno teologia jak i Kościół przyczyniają się do ożywiania wiary konkretnego człowieka¹⁶.

Schupp jest także autorem obszernej monografii na temat historycznego myślenia w przyjętej przez Dreya koncepcji teologii¹⁷. W pra-

¹⁵ Tamże, s. VII.

¹⁶ Tamże, s. XIII—XVI.

¹⁷ F. Schupp, *Die Evidenz der Geschichte. Theologie als Wissenschaft bei J. S. Drey* (Veröffentlichungen der Universität Innsbruck 59; Studien u. Arbeiten der Theologischen Fakultät, hrsg. v. H. B. Meyer, 5), Innsbruck 1970.

cy swej wyszedł z założenia, że dociekania metodologiczne, odsuwane na plan dalszy w dzisiejszej teologii, warunkują poprawne ujmowanie problematyki właściwej dla jej przedmiotu materialnego¹⁸. Przedstawiając szczegółowo pojęcie i metodę teologii według założyciela szkoły tybińskiej, omówił najpierw miejsce i funkcje dogmatyki w całości jego systemu, tj. wzajemną relację między teologią, apologetyką i dogmatyką. Z kolei zajął się podstawami tzw. opisowej teologii Dreya oraz jej spekulatywnym ukierunkowaniem. Wreszcie zestawił strukturalne elementy jego spekulatywnej dogmatyki.

W pracy brak jest pełnej oceny poglądów Dreya oraz bliższej ich konfrontacji z dzisiejszą sytuacją metodologiczną w teologii. Autor tłumaczy się jednak, że byłoby to możliwe dopiero po dokładniejszym zbadaniu dalszego rozwoju teorii teologii jako nauki w szkole tybińskiej, jak też ewolucji samego pojęcia nauki od czasów Dreya po dzień dzisiejszy¹⁹. Częściowo uczynił to potem we wspomnianych wstępach do przedruków dzieł Dreya oraz w kilku artykułach²⁰.

Cennym uzupełnieniem prac Riefa i Schuppa jest rozprawa W. Rufa o systemie teologicznym Dreya jako podstawie teologii moralnej²¹. Zasadnicza część monografii obejmuje dwa zagadnienia. Autor analizuje przede wszystkim pojęcie teologii jako nauki omawiając je w trzech punktach: pojęcie nauki, nauka o religii, chrześcijańska teologia. Następnie ustala miejsce teologii moralnej w systemie teologii naukowej Dreya, badając uzasadnienie, jakie teologii moralnej dostarcza zarówno apologetyka jak i dogmatyka. Pierwsza z nich stanowi uzasadnienie tylko pośrednie, druga zaś bezpośrednio, wskutek czego teologia moralna jest dla Dreya przekształconą dogmatyką.

Dokonana przez Rufa analiza poglądów Dreya na naukowy charakter teologii nie jest bynajmniej powtórzeniem wniosków, do jakich

¹⁸ Tamże, Vorwort. W tejże przedmowie autor informuje, że prace swą ukończył w 1968 r.

¹⁹ Tamże.

²⁰ Por. F. Schupp, *Die Geschichtsauffassung am Beginn der Tübinger Schule und in der gegenwärtigen Theologie*, ZKTh 91 (1969) s. 150—171; *Kritisches Denken in der Theologie*, tamże 92 (1970) s. 328—341; *Zwei Reflexionsstufen. Bemerkungen zu Pluralismus, Probabilität, Theorie und Kritik in der Theologie*, tamże 93 (1971) s. 61—73; *Zu Diskussionen um das Theologieverständnis*, tamże 94 (1972) s. 302—310; *Reflexion zwischen Aufklärung und Romantik*, tamże 95 (1973) s. 325—355. Do teologii Dreya nawiązuje też autor w książce *Auf dem Wege zu einer kritischen Theologie* (Quaestiones Disputatae 64), Freiburg—Basel—Wien 1974.

²¹ W. Ruf, *J. S. von Dreys System der Theologie als Begründung der Moraltheologie* (Studien zur Theologie und Geistesgeschichte des 19. Jahrhunderts 7; Forschungsunternehmen der Fritz Thyssen Stiftung. Arbeitskreise Evangelische Theologie und Katholische Theologie), Göttingen 1974.

doszedł Schupp. Jak wyjaśnia B. Casper w przedmowie, książka Rufa długo czekała na opublikowanie. Powstała w latach pięćdziesiątych, kiedy autor rozpoczynał działalność duszpasterską wśród studentów we Fryburgu oraz w Konstancji. Uważając ludzi za ważniejszych niż książki, nie troszczył się o wydanie swej świetnej — zdaniem fachowców — rozprawy. Zmarł w 1968 r. mając 49 lat. Publikacją pracy zajęli się jego przyjaciele, katolicy i protestanci. Wyszła w serii *Neunzehntes Jahrhundert*, finansowanej przez protestancką fundację Fritz Thyssen Stiftung, a obejmującej ewangelicką i katolicką teologię XIX wieku²².

Na specjalną uwagę zasługuje obszerny wstęp historyczno-filologiczny, w którym autor przedstawił życiorys Dreyea, stan badań nad jego teologią oraz adnotowaną bibliografię jego dorobku naukowego. M. in. W. Ruf odnalazł nieznanе nawet Geiselmannowi głosy krytyki współczesnej Dreyowi, świadczące, że już wówczas był on postacią kontrowersyjną (np. zarzuży co do prawowierności jego teologii obok posądzeń o ultramontanizm). Dobrze też scharakteryzował pośmiertną krytykę Dreyea, jaką podejmowano z przeciwnej mu, neoscholastycznej pozycji (np. zwycięstwo neoscholastyki w teologii katolickiej spowodowało ostatecznie niedoceniecie i zapomnienie teologiczno-apologetycznej myśli Dreyea). Samemu Geiselmannowi zarzucił Ruf nieuzasadnione przeciwstawianie teocentryzmu oraz inkarnacjonizmu Dreyea podejściu antropologicznemu, jakie do teologii szkoły miał rzekomo wprowadzić dopiero Möhler²³. Zestaw bibliograficzny dzieł Dreyea obejmuje 144 pozycje, w tym 123 drukowane²⁴. W samym *Theologische Quartalschrift*, którego Drey był współzałożycielem i redaktorem, zamieścił 101 artykułów (w latach 1819—1852), nadając czasopismu cechy swej wybitnej indywidualności jako naukowca, erudyty, krytyka i kapłana zainteresowanego losami Kościoła. Pismo to, istniejące po dziś dzień, świadczy o żywotności założonej przez Dreyea szkoły teologicznej.

Badając metodologię Dreyea chciał Ruf świadomie dotrzeć do początków współczesnej teologii, której genezę upatrywał w dokonaniach Rufa Dreyea przełomie. Wprawdzie przed wydrukowaniem rozprawy Rufa ukazało się kilka innych prac na temat Dreyea, ale — jak słusznie

²² Tamże, s. 5 n. W tej samej serii wyszła wcześniej praca o jednym z uczniów Dreyea: F. Wolfinger, *Der Glaube nach J. E. v. Kuhn Wesen, Formen, Herkunft, Entwicklung* (Studien zur Theologie und Geistesgeschichte des 19. Jahrhunderts 2), Göttingen 1972.

²³ W. Ruf, dz. cyt., s. 13. 18 n. 36 n.

²⁴ Wydawcy sprostowali informację Rufa tylko co do jednego manuskryptu (*Eregetisches Magazin*), którego nie można przypisać Dreyowi. Tamże, s. 31. Należy więc mówić o 143 pozycjach, w tym: 5 książek, 103 artykuły, recenzje i przyczynki w czasopismach, 14 haseł w encyklopedii, 1 przedmowa oraz 20 manuskryptów, nie licząc 3 nieautentycznych.

stwierdza Casper — żadna z nich nie dorównała tej ostatniej pod względem wyczerpującej oceny naukowego dorobku założyciela szkoły tybińskiej²⁵. Jednocześnie dzieło Rufa jest dowodem potrzeby dalszego weryfikowania szerzonych o Dreyu opinii, a zarazem świadectwem ciągłej aktualności jego uściśleń metodologicznych w zakresie teologii i apologetyki.

Tadeusz Gogolewski

ZAGADNIENIE SPRAWDZALNOŚCI W APOLOGETYCE

Ze względu na wciąż jeszcze niedopracowaną problematykę epistemologiczno-metodologiczną apologetyki istnieje na terenie tej dyscypliny zapotrzebowanie na prace z tego zakresu. Co prawda, niemal każdego roku ukazuje się spora liczba artykułów z tej dziedziny, ale najczęściej mają one charakter sumariów bądź też dotyczą teorii poszczególnych zagadnień apologetycznych. Większych prac, zwłaszcza koncepcyjnych, jest ciągle brak. Temu zapotrzebowaniu wychodzi naprzeciw praca ks. W. Hładowskiego — jednego z nielicznych polskich autorów zajmujących się teoretycznymi podstawami uprawiania apologetyki¹.

Hładowski podejmuje istotny z punktu widzenia celu apologetyki problem weryfikacji świadectwa chrześcijańskiego. Samo zagadnienie nie jest nowe, gdyż w gruncie rzeczy apologetyka zawsze powraca do niego, niemniej jest ono nieco inaczej ujęte. O ile dawniej mówiło się o dowodzeniu, a następnie o uzasadnianiu wiarygodności objawienia chrześcijańskiego czy nadprzyrodzonego charakteru chrześcijaństwa, o tyle Hładowski ogranicza się tylko do „sprawdzenia” świadectwa chrześcijańskiego. Jest to chyba słuszne postawienie sprawy, przynajmniej z dwu powodów: 1) dokładniej sprecyzowane terminy „dowodzenie” i „uzasadnianie” okazały się za przesadne w zastosowaniu do apologetyki, 2) nastąpiło inne rozumienie świadectw biblijnych.

²⁵ Jedoch hat der wissenschaftstheoretische Ansatz Dreys bislang keine über Ruf hinausführende Würdigung erfahren. Tamże, s. 6. B. Casper wspomina niedrukowaną pracę F. Laupheimera, *Die kultisch-liturgischen Anschauungen J. S. Dreys*, Tübingen 1959 oraz E. Klingera, *Offenbarung im Horizont der Heilsgeschichte*, Zürich—Einsiedeln—Köln 1969. Por. o tej ostatniej T. Gogolewski (rec.), STV 10 (1972) nr 2 s. 379 nn. Pominął natomiast wcześniejszą niedrukowaną dysertację H. Lohmanna, *Die Philosophie der Offenbarung bei J. S. v. Drey*, Freiburg 1953 (por. J. R. Geiselmanna, *Drey J. S. v.*, LThK t. 3, Freiburg ³1959 kol. 574).

¹ W. Hładowski, *Das Problem der Verifizierung des christlichen Zeugnisses*, Magdeburg 1973 (na prawach rękopisu), ss. VIII, 63.